

Місіюк Віктор (Бересть, БрДТУ)

ОЙКОНИМ ПІНСЬК І ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ НОРМИ

В процесі становлення літературної норми досить часто зустрічається варіативне написання того або іншого слова, в тому числі й географічних назв. Ойконіми активно використовуються в літературі. В залежності від значності одні з них менш, а другі більш продуктивні, оскільки від них можуть утворюватись прізвиська, назви адміністративних одиниць, релігійних структур, підприємств, етнокультурних регіонів. В верхній течії Прип'яті знаходиться місто, яке є одним з важливих регіональних центрів. В російській і білоруській мовах звучання його назви передається однаково – Пінск. Подібно передається вона й в польській літературі – Піньск (Pińsk). Натомість в українській літературі зустрічається написання назви міста через «й» та «и» – Пінськ і Пинськ.

Одним з перших, в 1955 році, звернув увагу на різне написання однієї і тієї ж назви письменник і краєзнавець Федір Шоломицький: *«Чомусь деякі наші журналісти Пінськ називають «Пинське», а в Енциклопедії Українознавства зафіксовано його як Пинськ. На чому спиралися автори Енциклопедії, вставляючи до цієї назви замість «й» «и», ми не знаємо, натомість за нами ось такі аргументи: побіч Пінська пропливає річка Піна (порівняйте – річка Піна пиниться, запінилися хвилі тощо), мабуть, від неї й повстала назва самого міста. Та й місцеве населення інакше не називає місто, як тільки Пінськом. Правда, деякі віддалені поліські села, як Хвадори чи Ворсинь, що розташовані далеко за Прип'яттю, чомусь «й» вимовляють «и», тобто Пінськ називають Пинськом, але більшість поліщуків це трактує зневажливо»* [24, с. 29–30]. Його думка важлива тим, що він народився в с.Мисятичи, неподалік від згаданого міста. Свій коментар Ф. Шоломицький писав перебуваючи в Канаді. Подібні погляди зустрічаємо також у текстах, які виникли під впливом радянської літературної традиції. Берестейський журналіст, новеліст і поет Антон Цвид в примітці до твору письменника Федіра Дудко так писав про використану останнім назву «Пінсью»: *«Така форма назви міста, яку подає Ф.Дудко, нині офіційна. Так подавав її і пінчук Федір Одрач, вважаючи написання слова через літеру «и» неправильним. Однак існує думка, що все навпаки, правильно буде Пинськ (від слова перепиняти, а не піна, як писали раніше). Вважаємо, що прижилася легша форма для вимови через «й». Проте не всі автори користаються нею. Тому в подаль-*

ших текстах вживаються обидві версії – Пинськ і Пінськ» [8, с. 135]. В Географічному покажчику до видання «Історії України» Полонської-Василенко, що був виданий 1995 року, його укладальник Роман Дебрицький написав: «Пинськ ... тепер Пінськ» [20, с. 578]. Отже з середини ХХ століття в українській мові назва міста пишеться як з буквою «и», так і буквою «і». Існує помітна тенденція до витіснення другою першою. Спробуємо розібратись у причинах подібного явища.

Редактором Енциклопедії Українознавства, яку згадує Шоломицький, був професор Володимир Кубійович. Останній добре орієнтувався в регіональних реаліях, оскільки неодноразово (1937, 1938 роки) бував в регіоні, був співорганізатором «польської виставки» Наукового товариства Шевченко (НТШ) у Львові. Чи помилявся він, коли затверджував статтю під назвою Пинськ?

Перш за все звернемося до живого мовлення. Дані, які збирали дослідники в регіоні з ХІХ століття говорять про те, що місцеве населення назву регіонального центру вимовляє через «и». Відомий польський вчений, Оскар Кольберг, записав в с. Боровая пісню з наступними словами *«Мене молодого в солдати поймали/і ручки звязали, і нуженькі сковали, / до Пиньска на почту одослали»* [2, с. 389]. Данні ХІХ століття співпадають з записами ХХ століття: *«Так зовуть нас люди з-за Пинска, але й сами так зовемо»* [13, с. 8]. Підтверджує те, що назва міста вимовляється саме через „и“, також колишній голова пинського відділення Українського громадсько-культурного об'єднання Берестейської області Олексій Германович. Він народився і виріс, також, як і Федір Шоломицький на Заріччі, тільки значно ближче до самого міста – в с. Плещиці. У словах вторинних до назви міста також зустрічаємо відповідний звук. Відома польська письменниця Еліза Ожешко приводить один з регіональних анекдотів. Мандрівник питає місцевого жителя його говіркою *«Зкуль чоловік?»* – *«Я не чоловік, я Пинчук»* – відповідає запитаний [2, с. 61]. Варто згадати також, що ріку, яка протікає через місто, в регіоні називають Пина. Місцева назва одного з населених пунктів Дорогичинського району у витоків ріки має назву Попина [16, с. 538]. Діалектолог Федір Климчук навів кілька аргументів у підтвердження думки професора В. Курашкевича, що в назві, яка нас цікавить, голосний після [п] є рефлексом *і [12, с. 66–67]. Він у більшості українських говірок, також і в говірках Пинщини, вимовляється як [и].

Тепер розглянемо, як писалася назва міста за книжковою традицією. В руських літописах (Лаврентіївському, Іпатіївському) вона передається як «Пиньськ» і «Пинескь». Остання форма регулярно зустрічається в літописах і канцелярських документах ХІІ – ХVІ століття. Цікаво, що серед локальних грамот, написаних латинським шрифтом, зустрічаємо

форми на зразок «Pynens[ius], Pyne, Pynu, Pynkowicz, Pynskiie, Pynskoho, Pynsku, Pyne» [5, с. 8–10; 5, с. 22]. Тільки через «у» пишуться однокореневі прикметники і іменники у «Писцовой книге Пинскаго и Клецкаго староства» [19, с. 5; 19, с. 7; 19, с. 23; 19, с. 25; 19, с. 31]. Хоча ця буква використовувалась непослідовно, усе ж таки вона часто передавала звук «и». Треба відзначити, що в пізніх літописах (Новгородському, Московському, рукописі Жолкевського) трапляється форма «Пенескъ», а серед латинських джерел знайдено запис «dux Penen» [5, с. 10]. Але переважна більшість історичного матеріалу також свідчить про те, що голосний в назві міста є рефлексом *і.

В документах і книгах XVI–XVIII століття, написаних латинським шрифтом, з однаковою частотою використовувались форми «*Pinsko, Pynsko, Pinfko, Pynfko*» [5, с. 10]. Й. Гальчер пише у своєму словнику, що це прикметникова форма [1, с. 121]. Прикметниковою є й форма Пинське, яку помітив Ф.Шоломицький. Вона була нормативною в українському правописі Всеукраїнської Академії Наук 1929 року [6, с. 393], так званого скрипніківському або голоскевицькому правописі. На нашу думку, ця архаїчна форма назви міста пов'язана з конструкцією, яка використовувалась в руській мові, тобто «мѣсто.Пиньское». Для нас цікаве саме те, що у правописі 1929 року, суттєво зміненого в 1933 році, нормативним було написання назви міста через «и».

Звернемось до етимології підданого дослідженню слова. Усі відомі нам дослідники погоджуються з тим, що назва міста утворена від назви ріки [15, с. 16; 22, с. 263; 12, с. 66; 4, с. 23]. Археолог П. Лисенко наводить кілька прикладів того, як назви рік давали назву розташованим на них містам (Бобруйськ, Чечерськ, Тобольськ, Іркутськ та інші) [15, с. 16]. У пошуках первісного значення назви міста треба враховувати те, що історичний Пинськ за даними археологів був десь в кінці X – початку XI століття перенесений з місцевості, яка тепер зветься Городищем, там де Ясельда впадала в Пину. Дещо складніше виглядає ситуація і з тим, що означає назва ріки. Можна виділити наступні версії походження гідроніму:

1. Слов'янська. Більшість дослідників дотримується саме неї [1, с. 121; 15, с. 16; 10, с. 290; 4, с. 23; 17, с. 331], тим більше, що суфієкс -скъ у слов'ян досить продуктивний. «Місто отримало її досить традиційним для східних слов'ян шляхом і цілком у відповідності з східнослов'янськими лінгвістичними законами словотворення» [15, с. 16]. Згідно з цією версією, гідронім і ойконім мали бути утворені від кореня –пин– і праслов'янського реті, рьпа. Слово Пина, згідно з припущенням Ф.Д. Климчука, має означати «та, що випинається», на думку В.А. Жучкевича, „місце пристані, вір, гать» [10, с. 290]. Частині дослідників така інтерпретація здається

недостатньо прозорою, і тому вони допускають можливість адаптації словами несловянського топоніму.

2. Балтська. Її поширювали дослідники В. Топоров і О. Трубачов [22, с. 201]. Згідно з нею, назва ріки могла бути утворена від литовського ріпа – «та, що плететься, в'ється», руна – «мокне, просякає», або ріпас – молоко.

3. Індоевропейська. На думку Макса Фасмера, слово має індоевропейські корінь, давньо-індійське *riṇals* «жирний, товстий», *raṇatṣ* «наповнюється, рясніє» [20, с. 263], грецьке *ριών* «родючий, тучний» [4, с. 23]. Версія об'єднує дві попередніх, а також не допускає інші споріднені варіанти. Виходячи з того, що корінь **roi-n-/*rei-n-/*rī-n-* міг бути утворений ще у часи індоевропейської спільноти, С. Роспанд [16, с. 136] навіть повернувся до версії про спорідненість назви зі словом «піна» [1, с. 121], яку попередньо дослідники відкинули.

4. Неіндоевропейська. За цією версією гідронім має угро-фінське коріння (фінського *rieni* – «малий» або *reni* – «собака»), або належить од мов палеоевропейських народів.

У краєзнавчій літературі і публіцистиці трапляються твердження, що назва міста походить від латинського *pinus* – сосна [15, с. 15] (версія відома завдяки Яну Краушару), або від імені суперників римлян – пунів, тобто фінікійців (версія Романа Наконечного). Ці ненаукові твердження виникли під впливом пізньоромантичної традиції пошукування зв'язків з античним світом, на зразок легенди про перебування в регіоні римського письменника Овідія.

На інших територіях відомі гідроніми, наближені до назви притоки Прип'яті. Це притока Дніпра, яка впадає до нього на Дніпропетровщині – Пинянка і закарпатська притока Латориці – ріка Пиня (утворена Великою і Малою Пинями).

Тепер розглянемо, у якій формі функціонувала назва міста в літературі. Одним з перших прикладів літератури на локальній говірці є вірш Франца Савича «Там, близько Пинська». Наближену назву має п'єса «Пинська шляхта». Автори, що гуртувалися навколо товариства «Полісся», на чолі з Миколою Шеляговичем, також писали «Пинську». Цікаво, що в усіх перших спробах створення літератури на основі місцевих говірок звук <с> в топонімі м'який, оскільки на більшості Західного Полісся звук <с> палаталізований у суфіксі -ськ-, але на Пинщині палаталізація не спостерігається. На нашу думку, це пов'язане з регіональним койне, хоча тема вимагає окремого дослідження.

Не менше значення має те, як сприймають назву регіонального центру українські автори, народжені в регіоні. Краєзнавець Володимир Леонюк присвятив цьому питанню окремий розділ: «Фонема «ш»

того ж самого походження, що і в назві Київ. Форму назви з «и» вживано віддавна, зокрема в грамотах пинського князя Ф. Ярославича й особливо в грамотах королеви Бони, писаних укр. мовою, але латинкою. Написання назви з «и» увійшло в традицію української історіографії та літератури (обидва Грушевські, УЗЕ, ЕУ тощо). «И» в назві Пинськ – данина польському, російському та білоруському впливам, данина поліському провінціалізові» [14, с. 141]. Згідні з ним два поети, народженні в південній частині історичної Пинщини. У віршах Бориса Єпишко і Вячеслава Панковця назва міста передається як Пинськ: «*Минуле бачу я: ось Пинськ мій над рікою*» (Пророк), «*Пинськ Ординський*» (Ординський час) [8, с. 386–387] і «*Воду Пинську зілляти*» (Де моє серце) [8, с. 418]. Назва ріки у поетичних творах Єпишко і Панковця пишеться через «и»: «*Біля мосту над Пиною, / що звав тебе дружиною*» (Венець), «*стоїш над Пиною*» (Пинськ – Полісся наместо), «*понад річкою, / понад Пиною*» (Ординський час) [8, с. 385–387] і «*Батько кличе до хати, / де Пина струменть*» (Де моє серце) [8, с. 418]. Не були народжені, але добре орієнтувалися в регіональній тематиці краєзнавці Борис Ольхівський і Тиміш Олесіюк. В їх творах назва міста передається за допомогою літери «и».

І, врешті, звернемося до творів дослідників і науковців, які мають загальноукраїнську відомість. Класики української історіографії Микола Аркас [3, с. 3], Михайло Грушевський [7], Іван Крип'якевич [11, с. 14], Дмитро Дорошенко [9, с. 62], Наталія Полонська-Василенко [18, с. 578] називали у своїх текстах місто Пинськом. Ця назва також використовувалась такими сучасними авторами, як редактор «Пам'яток України» Олександр Рибалко, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Ярослав Ісаєвич, професор Київського університету Володимир Сергійчук і дослідник берестейсько-пинських говірок Олександр Скопненко [21]. Останній був змушений вступити в гостру полеміку із колегами, щоби довести, що назва міста має писатись саме через «и».

Підведемо підсумки. Позиція Федора Шоломицького, як нам здається, має бути свідченням значного впливу на його мову книжкової традиції. Частково це підтверджується його шляхетським походженням і рафінованим стилем текстів. Можна також допустити вплив мовного субстрату, тобто заховання серед пинської шляхти архаїчних рис на зразок городнянських гончарів, але це мало імовірно.

Причина того, що сучасні українські автори пишуть назву міста Пинськ через «и», кілька. По-перше, зменшення уваги до традиційної народної культури. Не можна також вважати і протилежне: що сучасні автори схильні звертатись до найбільш архаїчних рис української

мови, які ще існують у периферійних говірках. Крім того сучасні автори мало звертають увагу на сам регіон, тобто Пинщину. І найбільш важливою причиною є вплив інших мов (латинської, польської, російської і білоруської) на українську літературу. Основною причиною цього явища у сучасній літературі є русифікація українського правопису, яка мала місце в ХХ столітті.

Література

1. Halczer, J. Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych / J. Halczer. – Tarnopol, 1933. – 171 s.
2. Kolberg, O. Dzieła wszystkie. Białoruś-Polesie. T 52. / O. Kolberg. – Wrocław-Poznań: Ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1968. – 572 s.
3. Аркас, М. Історія України-Руси / М. Аркас. – Петербург, 1908. – 385 с.
4. Восточно-славянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – 365 с.
5. Грушевський, А. Пинское Полесье. Пинские акты / А. Грушевський. – Киев, 1901. – 160 с.
6. Голошкевич, Г. Правописний словник / Г. Голошкевич. – Харків, 1929. – 628 с.
7. Грушевський, М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991.
8. До тебе, світе ...: Українська література Берестейщини: Проза. Поезія. Публіцистика – К.: Український Центр духовної культури, 2003. – 544 с.
9. Дорошенко, Д. І. Нарис історії України : в 2-х т. Т.І. (До половини XVII століття) репринт. вид. / Д. І. Дорошенко. – К.: Глобус, 1992. – 349 с.
10. Жучкевич, В.А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В.А. Жучкевич. – Мн.: Изд-во БГУ, 1974. – 448 с.
11. Історія української культури / За загал. ред. І. Крип'якевича. – 4-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2002. – 656 с.
12. Клімчук, Ф.Д. Гісторыка-этымалагічныя нататкі / Ф.Д. Клімчук. // Беларуская лінгвістыка, вып. 1. – Мінск, 1978. – С. 62–71.
13. Клімчук, Ф.Д. Феномен Палесся / Ф.Д. Клімчук. // Загароддзе, №1, 1999. – С. 5–9.
14. Леонюк, В. Словник Берестейщини т.2 / В. Леонюк. – Львів: Афіша, 2010. – 246 с.
15. Лысенко, П.Ф. Древний Пинск, XI–XIII вв. / П.Ф. Лысенко. – Пинск : Пин. регион. тип., 2007. – 172 с.
16. Нерознак, В.П. Названия древнерусских городов / В.П. Нерознак. – М.: Наука 1983. – 203 с.
17. Никонов, В.А. Краткий топонимический словарь / В.А. Никонов. – М.: Мысль, 1966. – 508 с.
18. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Драгічынскага раёна. – Мн.: БЕЛТА, 1997. – 575 с.
19. Писцовыя книги Пинскаго і Клецкаго княжества. – Вильно, 1884. – 714 с.
20. Полонська-Василенко, Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – У 2-х тт. – Т.1. – К.: Либідь, 1995. – 588 с.
21. Скопненко, О. Берестейсько-пинські говірки: генеза і сучасний стан: (іст.-фонет. нарис) / О.І. Скопненко; видп. ред. Г.П. Півторак. – К.: Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 2001. – 174 с.
22. Топоров, В.Н., Трубачев, О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья / В.Н. Топоров, О.Н. Трубачев. – М., 1962.
23. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: Пер. с нем. / М. Фасмер. — М.: Прогресс, 1971. – Т. 3. – 827 с.
24. Одрач, Ф. Наше Полісся / Ф. Одрач. – Бересть, 2002. – 72 с.